

WOMEN EMPOWERMENT:

Role in Social Science

Chief Editor

Dr. S.V. Kshirsagar

Dr. S.B. Donge

Dr. C.B. Satpute

Dr. S.U. Kalme

Mr. K.B. Giri

Women Empowerment: Role in Social Science

Chief Editor

Dr. S.V. Kshirsagar

Dr. S.B. Donge

Dr. S.U. Kalme

Mr. K.B. Giri

ISBN No. 978-93-83995-66-1

Published by:

Anuradha Publications

Cidco-Nanded

Publication Year: 2019-20

Price- Rs. 100/-

Copyright © ACS College, Gangakhed

Printed by

Gurukrupa Offset,

Near Police Station, Gangakhed

Typesetting by:

Simran Computers

Gangakhed Dist.Parbhani

Cover Designby:

Mr. Imran K. Mohammad

CONTENTS

Sr. No.	Content
01	स्त्री तत्त्वज्ञ : संत जनाबाई प्रा.डॉ.सचिन खोकले
02	परळी तालुक्यातील अनुसूचित जातीच्या लोकसंख्या वितरणाचा भौगोलिक अभ्यास डॉ.व्ही.एस.चिमनगुंडे
03	भारतातील महिला सक्षमीकरणाची वास्तव व गरज एक अभ्यास डॉ. दर्शना साहेबराव कानवटे, प्रा.डॉ.दयानंद उजळंबे
04	आदिम धर्म अस्तित्व आणि आव्हाने प्रा. राजेश धनचकर
05	Representation of Social Reality in the Play 'Silence! The Court Is In Session` of Vijay Tendulkar Mr. Kailas B. Giri
06	महात्मा फुले यांचे सामाजिक योगदान. प्रा.डा. दिपमाला विशनाथ रायठक
07	घुमंतू बंजारा समाज की संस्कृति प्रा.डॉ. महावीर रामजी हाके
08	Portrayal of Caste Discrimination in the Works of Mahatma Phule Mr .Kailas B Giri
09	अण्णाभाऊ साठे यांच्या कादंबरीतील समाजजीवन डॉ. राजेश धनजकर
10	स्त्री-सक्षमीकरणाच्या विविध योजना प्रा.डॉ.सचिन खोकले
11	गोदाकाठची भक्तिगंगा संत जनाबाई प्रा.राजेश भालेराव

भारतातील महिला सक्षमीकरणाची वास्तव व गरज एक अभ्यास

डॉ. दर्शना साहेबराव कानवटे

सहाय्यक प्राध्यापक, भूगोल विभाग
महात्मा फुले महाविद्यालय,
किनगाव

प्रा.डॉ.दयानंद उजळंबे

भूगोल विभाग प्रमुख
कला वाणिज्य विज्ञान महाविद्यालय
गंगाखेड

प्रस्तावना:

आजच्या आधुनिक काळात महिला सक्षमीकरण हा विषय खुप ज्वलंत म्हणून पहिला जात आहे. आपल्या आदिग्रंथांमध्ये स्त्रियांचे महत्त्व लक्षात घेऊन सांगण्यात आले आहे की "यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः" अर्थात जिथे स्त्रियांची पूजा केली जाते, तिथे देवता वास करतात. पण गंमत पहा, स्त्रीमध्ये इतकी शक्ती असूनही तिच्या अस्तित्वाला आजही दुय्यम दर्जा आहे. स्त्रीला सक्षमीकरणाची नितांत गरज आहे ज्या समाजात एकीकडे तिला देवतेच्या रूपात पुजले जाते त्याच समाजात तिची घोर विटंबना देखील होते. महिला आर्थिक सक्षमीकरण म्हणजे त्यांचे आर्थिक निर्णय, उत्पन्न, मालमत्ता आणि इतर गोष्टींची उपलब्धता, या सुविधा मिळवूनच ते त्यांचा सामाजिक स्तर उंचावू शकतात. राष्ट्राच्या विकासात महिलांचे महत्त्व आणि अधिकार याबद्दल समाजात जागरूकता आणण्यासाठी मातृदिन, आंतरराष्ट्रीय महिला दिन या दिवसात सरकारकडून अनेक कार्यक्रम चालवले जातात. महिलांना अनेक क्षेत्रात विकासाची गरज आहे. भारतात महिलांचे सक्षमीकरण करण्यासाठी सर्वप्रथम त्या सर्व राक्षसी विचारांना मारणे आवश्यक आहे जे समाजातील त्यांचे हक्क आणि मूल्ये मारतात, जसे की - हुंडा प्रथा, निरक्षरता, लैंगिक हिंसा, असमानता, भ्रूणहत्या, महिलांवरील घरगुती हिंसाचार, वेश्याव्यवसाय, मानवी तस्करी इ. आपल्या देशात लैंगिक असमानता मोठ्या प्रमाणात आहे. जिथे महिलांना त्यांच्या कुटुंबाच्या तसेच बाहेरच्या समाजाच्या वाईट वागणुकीचा त्रास होतो. भारतातील निरक्षर महिलांची संख्या आघाडीवर आहेत.

महिला सक्षमीकरणाचा खरा अर्थ तेव्हा समजेल जेव्हा त्यांना भारतात चांगले शिक्षण दिले जाईल आणि त्यांना इतके सक्षम केले जाईल की त्या प्रत्येक क्षेत्रात स्वतंत्र होऊन निर्णय घेण्यास सक्षम होतील. त्यांच्या निर्णय क्षमतेवर असणारा पुरुषी पगडा संपला तरच खऱ्या अर्थाने महिला सबलीकरण घडून येईल.

उद्देश:

प्रस्तुत शोध निबंध लिहण्याचा मुख्य उद्देश

- 1) भारतातील स्त्रियांना मिळणाऱ्या सामाजिक समानतेचा अभ्यास करणे .

- 2) महिला सक्षमीकरणाचा अर्थ जाणून घेणे .
- 3) भारतासारख्या विकसनशील देशाला प्रगतीपथावर घेऊन जाण्यामध्ये महिला सक्षमीकरणाचा वाटा अभ्यासणे .

माहिती संकलन :

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये विश्लेषण करण्यात आलेल्या माहितीचे संकलन हे प्रिय मस्तोताद्वारे संकलित करण्यात आली आहे . ज्याकरिता वेगवेगळ्या इंटरनेट साईट व पुस्तकांचा आधार घेण्यात आला आहे .

विषय विवेचन :-

1) महिला सक्षमीकरणाचा अर्थ

स्त्री ही एक महान शक्ती आहे कारण संपूर्ण सृष्टीच्या वर्तुळाचा ती केंद्रबिंदू आहे . म्हणजेच मानव जातीचे अस्तित्व स्त्रीपासून आहे असे मानले जाते. महिला सक्षमीकरणाचा अर्थ या निर्मितीच्या शक्तीचा विकास आणि परिष्कृत करणे आणि तिला सामाजिक, आर्थिक, राजकीय न्याय, विचार स्वातंत्र्य, श्रद्धा, धर्म आणि उपासना, संधीची समानता प्रदान करणे आहे. दुसऱ्या शब्दांत महिला सक्षमीकरण म्हणजे महिलांची सामाजिक आणि आर्थिक स्थिती सुधारणे. जेणेकरून त्यांना रोजगार, शिक्षण, आर्थिक प्रगतीच्या समान संधी मिळतील, जेणेकरून त्यांना सामाजिक स्वातंत्र्य आणि प्रगती मिळेल. हाच मार्ग आहे ज्याद्वारे स्त्रिया पुरुषांप्रमाणेच त्यांच्या प्रत्येक आकांक्षा पूर्ण करू शकतात. सोप्या शब्दात महिला सक्षमीकरणाची व्याख्या अशा प्रकारे केली जाऊ शकते की यामुळे महिलांमध्ये ती शक्ती येते, ज्यातून ती तिच्या जीवनाशी संबंधित प्रत्येक निर्णय स्वतः घेऊ शकते आणि कुटुंब आणि समाजात चांगले जगू शकते. महिला सक्षमीकरण म्हणजे त्यांना समाजात त्यांचे खरे अधिकार मिळवून देणे.

2) भारतातील महिला सक्षमीकरणाची गरज :

भारतात महिला सक्षमीकरणाची अनेक कारणे आहेत. प्राचीन काळाच्या तुलनेत मध्ययुगीन काळात भ. त्यांना प्राचीन काळी जो आदर दिला जात होता, मध्ययुगीन काळात तो आदर कमी होऊ लागला. आधुनिक युगात, अनेक भारतीय महिला अनेक महत्त्वाच्या राजकीय आणि प्रशासकीय पदांवर तैनात आहेत, तरीही सामान्य ग्रामीण महिलांना अजूनही त्यांच्या घरात राहण्यास भाग पाडले जाते आणि त्यांच्याकडे सामान्य आरोग्य सुविधा आणि शिक्षण यासारख्या सुविधा नाहीत. शिक्षणाच्या बाबतीतही भारतातील महिला पुरुषांपेक्षा खूप मागे आहेत. भारतातील पुरुषांचे शिक्षण दर 81.3 टक्के आहे, तर महिलांचे शिक्षण दर फक्त 60.6 टक्के आहे. भारतातील शहरी भागातील महिला ग्रामीण भागातील महिलांपेक्षा अधिक रोजगारक्षम आहेत, आकडेवारीनुसार, भारतातील शहरांमध्ये सुमारे 30 टक्के महिला सॉफ्टवेअर उद्योगात काम करतात, तर ग्रामीण भागातील सुमारे 90 टक्के

स्त्रिया प्रामुख्याने रोजंदारी, शेती आणि संबंधित कामांमध्ये गुंतलेल्या आहेत. भारतातील महिला सक्षमीकरणाच्या गरजेचे आणखी एक मुख्य कारण म्हणजे भुगतानमधील असमानता. भारतातील महिलांना समान अनुभव आणि पात्रता असूनही पुरुषांपेक्षा 20 टक्के कमी पगार दिला जातो, असे एका अभ्यासातून समोर आले आहे. आपला देश खूप वेगाने आणि उत्साहाने प्रगती करत आहे, परंतु आपण ती तेव्हाच टिकवून ठेवू शकतो जेव्हा आपण लैंगिक असमानता दूर करू शकतो आणि पुरुषांप्रमाणे स्त्रियांना समान शिक्षण, प्रगती आणि मोबदला सुनिश्चित करू शकतो. भारताच्या लोकसंख्येपैकी सुमारे 50 टक्के लोकसंख्या फक्त महिला आहे, याचा अर्थ, या अर्ध्या लोकसंख्येची संपूर्ण देशाच्या विकासासाठी गरज आहे, जी अजूनही सक्षम झालेली नाही आणि अनेक सामाजिक बंधनांनी बांधलेली आहे. अशा स्थितीत आपली अर्धी लोकसंख्या बळकट केल्याशिवाय आपला देश भविष्यात विकसित होऊ शकेल असे आपण म्हणू शकत नाही. महिला सक्षमीकरणाची गरज निर्माण झाली कारण भारतामध्ये लैंगिक असमानता होती आणि प्राचीन काळापासून हा पुरुष प्रधान समाज होता. महिलांना त्यांच्याच कुटुंबाकडून आणि समाजाकडून अनेक कारणांनी दडपण्यात आले आणि कुटुंबात आणि समाजात त्यांच्यावर अनेक प्रकारच्या हिंसाचार आणि भेदभावाला सामोरे जावे लागले, हे केवळ भारतातच नाही तर इतर देशांमध्येही दिसून येते. भारतीय समाजात महिलांना सन्मान देण्यासाठी आई, बहीण, मुलगी, पत्नी या रूपात महिला देवतांची पूजा करण्याची परंपरा आहे, परंतु आज ती केवळ दिखावाच राहिली आहे. कुटुंबातील पुरुषांद्वारे सामाजिक-राजकीय हक्क (काम करण्याचे स्वातंत्र्य, शिक्षणाचा अधिकार इ.) पूर्णपणे प्रतिबंधित करण्यात आले. गेल्या काही वर्षांत, लैंगिक असमानता आणि महिलांवरील वार्डट प्रथा दूर करण्यासाठी सरकारने अनेक संवैधानिक आणि कायदेशीर अधिकार तयार केले आणि लागू केले आहेत. मात्र, एवढा मोठा प्रश्न सोडवण्यासाठी महिलांसह सर्वांच्या सततच्या सहकार्याची गरज आहे.

आधुनिक समाज महिलांच्या हक्कांबाबत अधिक जागरूक आहे, परिणामी अनेक बचत गट आणि स्वयंसेवी संस्था या दिशेने काम करत आहेत. स्त्रिया अधिक मोकळ्या मनाच्या आहेत आणि सर्व परिमाणांमध्ये त्यांचे हक्क मिळवण्यासाठी सामाजिक बंधने तोडत आहेत. मात्र, गुन्हेगारी त्यांच्यासोबत असते. भारतातील महिला सक्षमीकरणाच्या मार्गातील अडथळे भारतीय समाज हा असाच एक समाज आहे, ज्यामध्ये अनेक प्रकारच्या रूढी, श्रद्धा आणि परंपरांचा समावेश आहे. यापैकी काही जुन्या समजुती आणि परंपरा अशाही आहेत ज्या भारतातील महिला सक्षमीकरणात अडथळा ठरतात. त्यातील काही बंधने पुढीलप्रमाणे आहेत - जुन्या आणि सनातनी विचारसरणीमुळे भारतातील अनेक भागात महिलांना घराबाहेर पडण्यास बंदी आहे. अशा भागात महिलांना शिक्षण

किंवा नोकरीसाठी घराबाहेर पडण्याचे स्वातंत्र्य नाही.जुन्या आणि सनातनी विचारसरणीच्या वातावरणात राहिल्यामुळे, स्त्रिया स्वतःला पुरुषांपेक्षा कमी समजू लागतात आणि त्यांची सध्याची सामाजिक आणि आर्थिक स्थिती बदलण्यात अपयशी ठरतात.

कामाच्या ठिकाणी होणारे शोषण हा देखील महिला सक्षमीकरणातील एक मोठा अडथळा आहे. खासगी क्षेत्र जसे की सेवा उद्योग, सॉफ्टवेअर उद्योग, शैक्षणिक संस्था आणि रुग्णालये या समस्येने सर्वाधिक प्रभावित आहेत.समाजातील पुरुषी वर्चस्वामुळे स्त्रियांसाठी समस्या निर्माण होतात. कामाच्या ठिकाणी महिलांवरील हिंसाचार अलीकडच्या काळात खूप वेगाने वाढला आहे आणि गेल्या काही दशकांमध्ये त्यात सुमारे 170 टक्के वाढ झाली आहे. भारतात, अजूनही कामाच्या ठिकाणी महिलांशी लिंग पातळीवर भेदभाव केला जातो. अनेक भागात महिलांना शिक्षण आणि नोकरीसाठी घराबाहेर पडण्याची परवानगीही नाही. यासोबतच त्यांना स्वतंत्रपणे काम करण्याचे किंवा कुटुंबाशी संबंधित निर्णय घेण्याचे स्वातंत्र्य नसते आणि प्रत्येक कामात त्यांना नेहमीच पुरुषांपेक्षा कमी समजले जाते.भारतातील महिलांना त्यांच्या पुरुष समकक्षांपेक्षा कमी पगार दिला जातो आणि असंघटित क्षेत्रात, विशेषतः रोजंदारी असलेल्या ठिकाणी ही समस्या अधिक गंभीर आहे. समान वेळ समान काम करत असूनही, स्त्रियांना पुरुषांपेक्षा खूपच कमी मोबदला दिला जातो आणि असे काम स्त्री आणि पुरुष यांच्यातील शक्ती असमानता दर्शवते. संघटित क्षेत्रात काम करणाऱ्या महिलांना त्यांच्या पुरुष समकक्षांइतकाच अनुभव आणि पात्रता असूनही त्यांना पुरुषांपेक्षा कमी वेतन दिले जाते.महिलांमध्ये निरक्षरता आणि अभ्यास सोडणे यासारख्या समस्या देखील महिला सक्षमीकरणातील प्रमुख अडथळे आहेत. शहरी भागातील मुली शिक्षणाच्या बाबतीत मुलांच्या बरोबरीने असल्या तरी ग्रामीण भागात त्या खूपच मागे आहेत.

भारतातील स्त्री शिक्षण दर 64.6 टक्के आहे, तर पुरुष शिक्षण दर 80.9 टक्के आहे. शाळेत जाणाऱ्या अनेक ग्रामीण मुलींचा अभ्यासही अर्धवट सोडला जातो आणि त्यांना दहावीही पास करता येत नाही.गेल्या काही दशकांमध्ये सरकारने घेतलेल्या प्रभावी निर्णयांमुळे भारतातील बालविवाहासारख्या दुष्कृत्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणात घट झाली असली, तरी 2018 मधील युनिसेफच्या अहवालात असे दिसून आले आहे की भारतात अजूनही दरवर्षी सुमारे 15 लाख. मुलींचे वय 18 वर्षापूर्वीच लग्न केले जाते, लवकर लग्न झाल्यामुळे महिलांचा विकास थांबतो आणि त्या शारीरिक आणि मानसिकदृष्ट्या वाढू शकत नाहीत. हुंडाबळी, ऑनर किलिंग आणि तस्करी यासारखे गंभीर गुन्हे भारतीय महिलांवरील अनेक घरगुती हिंसाचारासह दिसतात. मात्र, ग्रामीण भागातील महिलांपेक्षा शहरी भागातील महिला गुन्हेगारी हल्ल्यांना अधिक बळी पडतात हे विचित्र आहे.

नोकरदार महिला देखील त्यांच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टीने रात्री उशिरा सार्वजनिक वाहतूक वापरत नाहीत. खर्चा अर्थाने महिला सक्षमीकरण तेव्हाच होऊ शकते जेव्हा महिलांची सुरक्षितता सुनिश्चित करता येईल आणि पुरुषांप्रमाणे त्याही बिनधास्तपणे कुठेही येऊ शकतील.

स्त्री भ्रूणहत्या किंवा लिंग-आधारित गर्भपात हा भारतातील महिला सक्षमीकरणाच्या मार्गातील सर्वात मोठा अडथळा आहे. स्त्रीभ्रूणहत्या म्हणजे लिंगाच्या आधारे भ्रूणहत्या, ज्या अंतर्गत स्त्री भ्रूण आढळून आल्यावर आईच्या संमतीशिवाय गर्भपात केला जातो. स्त्री भ्रूणहत्येमुळे हरियाणा आणि जम्मू-काश्मीरसारख्या राज्यांमध्ये स्त्री-पुरुषांच्या लिंग गुणोत्तरात मोठी तफावत निर्माण झाली आहे. स्त्री भ्रूण हत्येचा समूळ उच्चाटन केल्याशिवाय आपले महिला सक्षमीकरणाचे हे दावे पूर्ण होणार नाहीत.

3) महिला सक्षमीकरणाचे फायदे:

महिला सक्षमीकरणामुळे महिलांच्या जीवनात अनेक बदल झाले.

- 1) स्त्रिया प्रत्येक कामात सक्रिय सहभाग घेऊ लागल्या आहेत.
- 2) स्त्रिया त्यांच्या जीवनाशी संबंधित निर्णय स्वतः घेत आहेत.
- 3) स्त्रिया त्यांच्या हक्कांसाठी लढू लागल्या आहेत आणि हळूहळू स्वावलंबी होत आहेत.
- 4) पुरुषही आता महिलांना समजून घेत आहेत, त्यांना त्यांचे हक्क देत आहेत.
- 5) पुरुष आता स्त्रियांच्या निर्णयाचा आदर करू लागले आहेत. हक्क मागून हिरावून घ्यावा लागतो आणि महिलांनी त्यांच्या कर्तृत्वाने आणि संघटितपणे पुरुषांकडून हक्क मिळवले आहेत, असेही म्हणतात.

संदर्भसूची :

- 1) नारीवाद : बी. एन. सिंह, जनमेजय सिंह, रावत पब्लिकेशन , नवी दिल्ली (2012)
- 2) Position of women in Hindu civilization: Altatkar A.S., the culture Publication House, Banaras University Allahabad
- 3) <https://www.artofliving.org/in-mr/project/womFrompowerment>
- 4) <https://m--marathi-webdunia-com.cdn.ampproject.org/v/s/m-marathi.webdunia.com/article/womens-equality-day/women-empowerment-essay-in-marathi>
- 5) <https://www-orfonline-org.cdn.ampproject.org/v/s/www.orfonline.org/marathi/women-education-employemen>
